

Márton László M.L., a gyilkos című könyvének fordítói kihívásairól

Ha valaki arra kényszerítene, hogy mindenáron találjak ki, önmagamból kiindulva, egy negatív szociopoétikai definíciót a műfordítóra, akkor az a definíció valahogy így hangozhatna: A műfordító alapjában véve egy irodalmi csaló és manipulátor. Az már persze más lapra tartozik, hogy neki még a töredékét sem fizetik meg annak, amit az ilyenfajta, kulturális téren elévülhetetlen érdemű manipulációival megérdemelt volna. Ily módon őt más társadalmi területeken tevékenykedő manipulátorokhoz képest (politikusok, kereskedők, bankárok, sportolók, a szórakoztatóiparban dolgozók, stb.) koldusnak is lehetne nevezni, ám ez mit sem csökkenti azt a manipulatív potenciált, amellyel egy műfordító rendelkezik, ez mit sem csorbítja a rendelkezésére álló csalási teret. A műfordító ilyenfajta mahinációiban sokszor önkéntesen, nagy örömmel (azért, mert könyvük megjelenik egy másik nyelven, valamint a szerzői jogokért zsebre tehető pénzért is) maguk a szerzők is részt vesznek, azáltal, hogy a fordítót tudatosan arra ösztökélik, hogy végrehajtsa ilyenfajta kulturális csalásokat és manipulációkat.

Ez a tudatos (poétikai) manipulációra alkalmas tér még nagyobbban látszik minél kisebb, a célnyelvi közönség számára ismeretlenebb az adott forrásnyelvi kultúra és irodalom. Ezen a „kicsinységi” tényen sajnos vajmi keveset változtat az, ha egy szomszédos nyelvről és kultúráról van szó, ráadásul egy olyan szomszédos nyelvről és kultúráról, melynek beszélői és birtokosai (vagy inkább ismerői) egy jelentős hányada az adott forrásnyelvi kultúrában (is) létezik, fontos és elkerülhetetlen kisebbségi entikai tényezőként. Érdekes, hogy az elvárásokkal ellentétben, ilyenkor a potenciális kompetens, a fordítást ellenőrző és kritikai górcső alá tevő szakemberek száma mintha csökkene is, vagy, fogalmazzunk inkább úgy, sok azoknak a szakembereknek a száma, akik mindenféle baráti, kollegiális, vagy haszonelvű okonál fogva egyszerűen nem hajlandóak esetleg negatív kritikával illetni egy adott fordítást. A manipulátorok (értsd: a fordítók) ily módon szabad kezet kapnak arra, hogy viszonylag kis pénzért gyakorlatilag azt csináljanak, amit akarnak: hogy szabadon válasszák ki a lefordítandó műveket és hogy saját (reménykedhetünk abban, hogy legjobb) belátásuk szerint alakítsák át azokat. De ez még mindig nem minden. Ha ugyanis a fordító kedvet kap arra, hogy elmagyarázza, legitimálni próbálja vagy álszerűen kritizálja önnön megoldásait, illetve valami módon jobban megvilágítsa saját manipulációit, akkor egy ilyen fordító-manipulátornak akár a metamanipuláció egyedülálló alkalma is kínálkozhat.

Amikor tehát saját fordítói tapasztalataimról írok, akkor tudatában kéne lennem feladatomban eme meta-manipulatív jellegével is. Jelen esetben néhány műhelytitok feltárása erejéig azokról a problémákról szeretnék itt mégis szót ejteni, amelyekkel Márton László *M. L., a gyilkos* c. 2012-ben megjelent kötetének szerb nyelvűre való átültetése folyamán szembesültem. Az első problematikus adat egy filológiai tény. Mártonnak, mint már Európaszerte elismert magyar kortárs szerzőnek ez az első szerb nyelven megjelent kötete. Az első, teljesen jogosan (ráadásul kritikai élel) feltehető logikus kérdés az lehetne, miért épp ezt a kötetet vélte fordításra érdemesnek a fordító, és miért nem a

neves szerző valamely más, fontosabb, nagyobb kritikai visszhangot keltő, más nyelvekre is már lefordított művét?

Amikor a fordító egyáltalán nem igazodik egy adott szerző műveinek a kánon és az eddigi kritikai recepció által kijelölt helyére, amikor úgymond ügyet sem vet az adott szerző műveinek értéki hierarchiájára a forrásnyelvi kultúrában, akkor egy ilyen önkényes lépés, azonkívül hogy a fent említett fordítói manipulációk ékes bizonyítéka, még tudatos kockázatvállalás is, hiszen a fordító természetesen nem tudhatja előre, hogy milyen visszhangot kelt a fordítás a célnyelvi kultúrában. Ő valójában még azt sem tudhatja, hogy egy adott szerző kánon által megerősített művének jó lesz-e a célnyelvi fogadtatása, lesz-e ilyen egyáltalán, ám ilyen esetben azzal szabadkozhat, hogy „a Mór megtette kötelességét”, hiszen egy kanonikus művet fordított le. Ám olyan esetben, amikor egy kevésbé jól fogadott művet fordít le egy másik nyelvre, az esetleges fogadtatási fiaszkó terhe leginkább a fordító vállát nyomja. Hogy mégis épp ezt a három elbeszélésből (vagy inkább lazán összefüggő kisregényből) álló Márton-kötetet választottam, annak van egy viszonylag érthető, kézzelfogható magyarázata. Annak tudatában, hogy ez a magyarázat is a fent említett meta-manipulatív fogások közé tartozik, mégis kifejtem. Ebből a műből ugyanis többé-kevésbé hiányzik mindaz, ami az évtizedek során Márton László sajátos védjegyévé vált: hiányzanak belőle mindazok a szövegkörnyezetben fellelhető, rendkívül fontos adatok, allúziók, metatextuális játékok és hivatkozások, mindazok a történelmi, specifikusan magyar, illetve monarchiabeli utalások, valamint az ezekből keletkező viccek, tréfák, vagy tragikus kicsengésű következtetések, amelyek rendkívül nagy mértékben, ilyen kulturális tudás híján, megnehezítenék a szerb olvasónak a Márton-művek érdembeli befogadását. Az *M. L., a gyilkos* történetei viszont összefüggő, viszonylag klasszikus módon megírt, „követhető”, nem túl nagy történelmi tudást igénylő narratív szerkezetek, olyan írások, melyek nem követelnek az idegennyelvi, más kulturális kontextusba beágyazott olvasótól semmiféle „szuperképességet”, nem várják el tőle, hogy posztmodernista textuális és metatextuális rébuszok megfejtésébe bocsátkozzon. Maguk a történetek tematikája is viszonylag közel állhat a szerb olvasó horizontjához: a kőkemény, az értelmiségi fiatalokat különleges előszeretettel megalázó katonai szolgálat Magyarországon a hetvenes évek második felében, amelyről az első történet szól, egy háromgyermekes magyar család rendkívül kockázatos horvátországi nyaralása a délszláv háború kellős közepén, 1993-ban, amelyet a második történet ír le nagyon színesen és szellemesen, valamint a harmadik történetben ábrázolt egyetemi élet a nyolcvanas évek Budapestjén. Nem arról van itt természetesen szó, hogy fordítóként lebecsülném a potenciális, magyarul nem tudó szerb olvasók történelmi-tárgyi tudását, hanem egyszerűen arról, hogy abból a feltételezésből indultam ki, hol lehet meghúzni egy (ideális) szerb olvasó kulturális-tárgyi tudásának a határait jelen esetben. Egy olyan művet szerettem volna tehát megkomponálni szerb nyelven, amelyet viszonylag gyorsan, élvezettel lehet olvasni. Az, hogy viszonylag gyorsan, könnyedén lehet(ett)-e fordítani, az már egy más kérdés, amelyre a szöveg folytatásában próbálok válaszolni.

Létezik természetesen egy olyan terület, amelyen a fordító felelőssége még nagyobb, még közvetlenebb, mint a mű kiválasztásában (magában a kiválasztásban persze más, irodalomszociológiai, irodalompolitikai, vagy akár egyenesen irodalmon kívüli, anyagi vagy reklám- megfontolások is közreműködhetnek). Itt egyértelműen magáról a fordítás területéről van szó, vagyis a fordítás célnyelveen való megformálásáról. A fordító

felelősségét e téren méginkább fokozza, amikor egy adott szerző könyve a legelső, amely a célnyelven megjelenik. Egyáltalán nem mindegy ugyanis, milyen bevezető hangnem, milyen első akkord fog majd csengeni a potenciális olvasók fülében, amikor a szerző következő műveire várokoznak majd az elsőnek ismeretében. Ezért az elsősorban és mindenekfelett az adott szerzőről való nyelvi képnek a megformálásáért pedig csakis a fordító felel, ő az, aki megadhatja, illetve akinek meg is kell adnia egy adott szerzőre vonatkozó bevezető akkordot, még akkor is, ha a szerző minden következő könyvében tudatosan vált (stílus)regiszttert.

Az *M. L., a gyilkos* c. elbeszéléskötetet, vagy inkább „regényfejezet-kötetet” stilisztikailag akár úgy is lehetne értelmezni, mint a szerző eddig, más könyvekben felhasznált, megcsillantott irodalmi-művészi fogásainak egyfajta gyűjteményét, kompendiumát: a jelentésekkel való szellemes játszadozás, a bevett nyelvi fordulatok szó szerinti felbontása, értelmezése, a decentráltság, a szereplők palettájának gazdag diszperzivitása, illetve egy meghatározó főszereplő hiánya (bár persze vannak olyan Márton-regények is, amelyeknek markáns főszereplőik vannak, gondoljunk csak Batsányira a *Minerva búvóhelyében* például), valamint a szereplők és mellékszereplők neveivel és beceneveivel (gúnyneveivel) való, gyakran eltúlzott játék.

Ha Wittgenstein híres, nyelvre vonatkozó sakk hasonlatát (miszerint a nyelv egy meghatározott számú szabályok kombinációja, ám a kombinációk száma elvileg végtelen, tehát, bármi újat létre lehet még hozni a nyelvben) műfordítói szemmel gondoljuk tovább, akkor a fordítás folyamatát is egyfajta sakkpartinak tekinthetjük. Ám ez a sakkparti nagyon nagy kockázatokat, veszélyeket rejt önmagában. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy az eredeti mű szerzője általában nemzetközi nagymester rangjában áll, annak képességeivel van megáldva (máskülönben nem is kéne fordítani a művét, műveit), akkor a hivatásos műfordító vagy csak egyszerű mester, vagy, legjobb esetben is nemzeti szintű mester lehet. Tehát eleve is egy enyhén szólva művészi rangján felüli mester ellenében kell a sakktábla elé ülnie. És ami még rosszabb, tekintettel a két nyelv közti sokszor áthidalhatatlan, pusztán nyelvi (lexikális és nyelvtani) különbségekre, itt a kisebbik mesternek kell alkalmazkodnia, illetve feláldoznia fontos figurákat ahhoz, hogy a döntetlent vagy legalább egy tisztes vereséget érjen el. Egy olyan játékba kényszerül tehát a fordító, amelyben eleve minimálisak az esélyei a döntetlenre – a döntetlen alatt itt a dinamikus ekvivalencia elvének való azon megfelelést értem, amely szerint egy fordításnak az a célja, illetve ideálja, hogy ugyanolyan vagy hasonló „effektust” kellene vele elérni a célnyelvi olvasónál, mint az eredeti műnek a forrásnyelvi olvasónál. A tábla másik oldalán ülő fordító ráadásul lépéshátrányban is van (fekete figurákkal játszik) és nem tudhatja előre, hogy egy figura feláldozása végső soron kifizetődik-e neki vagy sem.

Márpedig ennek a dinamikus fordítói ekvivalencialvnek megfelelően, néhány figurát egyszerűen muszáj (lesz) feláldoznia. Főleg olyan esetekben érvényes ez a feláldozási kényszer, amikor olyan játszadozó, szellemes (néhány kritikus szerint időnként sajnos erőltetetten szellemeskedő), ugyanakkor lenyűgöző tárgyi tudás birtokában levő szerzőről van szó, mint Márton László. Különösen a kötet első, illetve harmadik története bővelkedik olyan csapdákkal, vagy, hogy a téma szellemében maradjunk a katonai terminológiánál, olyan fordítói „aknákkal”, amelyeknél a szó szerinti fordításhoz való vak ragaszkodás (lett légyen az a szerző felé tanúsított egyébként jogos alázat vagy bármi másnak az eredménye) valójában az eredeti szelleméhez való hűtlenséget eredményezné.

Ilyenkor inkább a kreatívabb, az úgymond „bátrabb” megoldások jelentik, jelenthetik a kvalitatív elmozdulást a dinamikus ekvivalencia legalább részleges elérésének útján.

Ebben az értelemben mindazok a problémák és kihívások, amelyekkel az első történet (amelynek a címe *M. L., a gyilkos*) fordítója szembesült, nagy vonalakban néhány főbb csoportra oszthatóak. E csoportok közül messzemenőleg a legtöbb problémát a nevek, jobbanmondva a jelentéssel telített, vagy, másképpen fogalmazva, az ún. „beszélő nevek” okozták. Ha például szláv nyelvekről, illetve irodalmakról beszélünk, ma már szinte onomasztikai közhelynek számít, mennyire szerettek a nagy orosz klasszikusok beszélő neveket adni a hőseiknek: itt főleg Gogolra vagy Dosztojevszkijre lehet gondolni, és az ő felejthetetlen beszélő nevű hőseikre (Akakij Akakijevics, Nyetocska Nyezvanova, Raszkolnyikov, Razumihin stb.). Ilyenkor ezeket a műveket egy másik szláv nyelvre (pl. szerbre) átültetőnek (még akkor is, ha mindig résen kell lennie a hírhedt nyelvi „hamis barátok” miatt) nincs különösen nehéz dolga, hiszen semmi szükség ezeket a neveket megváltoztatnia. A „beszélő nevek” előfordulása természetesen szerves eleme a magyar irodalom néhány klasszikusának műveiben is, gondolhatunk itt pl. Kosztolányi regényeinek számtalan, ilyen vagy olyan módon beszélő nevű hősére (Vajkay Ákos, Íjas Miklós, Czifra Géza, Nyerges Árpád, Édes Anna, Patikárius Jancsi és még sokan mások). Nem véletlen tehát, hogy Papp György szemére is veti Kosztolányi regényeinek szerb és horvát fordítóinak, hogy vajon miért nem volt merszük adaptálni, valahogy lefordítani ezeket a neveket.¹

Tverdota György is épp Kosztolányi Dezső kapcsán a neves szerző fokozott „névtani érzékenységéről” beszél.² Márton László, aki hatalmas irodalmi hagyományt épített be saját írásművészetébe, ha magyar irodalmi őseiről faggatnánk, nyilván kiemelné Kosztolányi prózáját. Ironikusságával, játékoságával, a tragikusba váratlanul átcsapó hangulatváltásaival valóban mintha Kosztolányi prózaművészete állna hozzá legközelebb, legalábbis ebben a kötetben. A játékos, beszélő nevek használatát azonban még Kosztolányihoz képest is fokozza Márton, még hozzá nem is kis mértékben. Márton onomasztikai gazdagsága és lelelményessége ellenére azonban a fordító dolgát mindenesetre megkönnyíti az, hogy egy olyan kortárs szerzőről van szó, aki szívesen segít a fordítóknak. A másik könnyítő körülmény pedig az, hogy maga a szerző sem volt százszázalékosan következetes az ilyen nevek használatában, vagyis nem fedezhető fel valami szigorú rendszer az ilyen neveknél. Másképpen fogalmazva, a szövegben gyakran keverednek a beszélő nevek, a csúfnevek és az egyébként létező, hétkoznapi, de jelentéssel telített magyar vezetéknevek és végül, de nem utolsósorban, az „egyszerű”, semmi különleges jelentéssel nem felruházott, gyakori magyar vezetéknevek. Ez némi szabadságot adott a fordítóknak, ám természetesen nem mentette teljesen fel a kínoktól. Az első történet, illetve az egész kötet címébe foglalt szereplő, Molnár Lajos nevét (aki talán, nagyon úvatosan ugyan, de az egész kötet egyetlen igazi „főszereplőjének” vagy központi szereplőjének nevezhető) nyilván érintetlenül kellett hagyni, még annak a rizikónak a tudatában is, hogy a vezetéknevébe foglalt szakmával a narrátor (Márton narrátorait ismerve) egyszer-kétszer eljátszadozik majd. Szerencsére ebben a történetben ezt csak egyetlen egyszer teszi, viszonylag diszkrét módon, úgyhogy a vezetéknev változatlansága

¹ Papp György: „Egy Kosztolányi-regény szerbhorvát kiadásának fordítástörténeti tanulságai”. *Híd*, XLIX évf., 1985, 10. sz., 1355–1362.

² Tverdota György: „A fordító és a tulajdonnév”, 2015, 1. Kéziratban (köszönöm Tverdota professzor úrnak, hogy elküldte nekem ezt a kéziratban levő szövegét).

a fordításban nem jár nagy veszteséggel, legalábbis az allúzív potenciált tekintve. Meg hát ugye nem teljesen értelmetlen dolog feltenni, hogy a szerb olvasó talán még a magyar nyelv ismerete nélkül is megsejti, hogy a molnár szó mit jelenthet, milyen szakmára vonatkozik.

A komolyabb fordítói problémák a mellékszereplők neveivel, beceneveivel kezdődnek. Olyan sorkatonák, olykor felettesek neveiről van szó, akikkel, mint azt maga a narrátor mondja, valamikor régen egy alföldi kaszárnnyában, porban és sárban „töltötte az időt”. Talán magát az életet és annak következetlenségét utánozandó (bár, mint azt már régóta tudjuk, az élet logikáját, illetve kaotikusságát ráerőszakolni az irodalomra, amelynek a logikája teljesen más, sokszor zsákutcába vezethet egy író vagy fordítót), magam is a kombinált megoldás mellett döntöttem: némely vezetéknevet és becenevet lefordítottam, „szerbesítettem”, néhányat, azokat, amelyeknek kissé ködosított értelmük van vagy egyenesen kétértelműek, illetve azt a néhányat is, amelyet nem sikerült megfejtennem, meghagytam eredetiben, természetesen szerb átírásban. Ugyanakkor megkockáztattam azt, hogy néhány olyan vezetéknevet, amely a magyarban létezik, de fontos jelentéssel bír, a történetben mégis lefordítsak, illetve szerbre adaptáljak, úgyhogy néhány helyen vezetéknev helyett becenev (gúnynev) áll és fordítva. Hogyan működik mindez a (textuális) valóságban?

Molnár Lajos szakaszvezetőnek – aki, saját bevallása szerint embert is ölt, és akinek úgymond „feladata” a fiatal értelmiségi, egyetemre előfelvételizett sorkatonák (az ún. „nyulak”) megalázása – jellemével szöges ellentétben áll Jámbori őrmester, akit valahogy már az őt megillető (egyébként persze a magyarban nagyon is létező) vezetéknevvel jellemezni kellett valahogy a fordításban is. Úgy döntöttem, hogy a némileg infantilis és vulgáris „szerbesítést”, a vezetéknev –ic végződésével való felruházását egy kissé régiesebb, „monarchiabeli”, „nemzetköziesebb” végződéssel, az –ič-ccsel cseréljem fel, olyan végződéssel tehát, amelyet a Magyarországon vagy a mai Ausztriában élő, délszláv származású emberek viselnek. Több lehetőség is kínálkozott (Pitomkič, Pitomkovič, Mirič). Végül is a „narednik Dobričič” mellett döntöttem.

Még két érdekes vezetéknevű felettést emelnék ki, mégpedig Bors hadnagyot és Csató őrmestert, akiket meghagytam eredetiben, szerb átírásban. Nem mertem hozzájuk nyúlni, mert az olyan kifundált vezetéknevek, mint például a Biberčević (Biberčević – bár egy kicsit sok lenne, ha mindegyik pont a ritkábbik –ič-re végződne) vagy Biberko valahogy túlzottan komolytalanul hatnának és inkább a becenev képzetét keltenék az olvasóban, márpedig a szövegekörnyezetből egyértelműen látszik, hogy nem becenevekről van szó. Úgyhogy Bors hadnagy a fordításban is *poručnik Borš* maradt. Csató őrmester esete azonban ennél érdekesebb és némileg komplikáltabb. Őt sem „bántottam” ugyan, maradt ő *narednik Čato*, ám a probléma máshol keresendő, a narrátor lelohaszthatlan játékosságában. Egy helyütt ugyanis Márton narrátora a nyulak „névadási mágiájáról” szólva a következőket mondja: „Csatót pedig elneveztük Tócsának. Most már nem féltünk tőle, ő most már csak egy Tócsa volt. Sekély, poshadt víz. Egykettőre kiszárad.”³ A szerb nyelv, főleg a belgrádi argó, nagyon is jól ismeri a szótagok sorrendjének megváltoztatsását, az ún. „šatrovački govor”-t (Erre egy hírhedt példa, a ma már közröhejt kiváltó „Zemun-zakon”, „Munze-konza”, szabad fordításban „Zimony, az király”), ám ebben az esetben ennek semmi effektusa nem lenne, hiszen elveszne a poén, mivel a *Toča* szerbül nem jelent semmit. Valamit tehát változtatni, módosítani kellett,

³ Márton László: *M. L., a gyilkos (Történetek egy regényből)*. Kalligram, Pozsony, 2012, 47.

ráadásul egy egész kis szöveggörnyezetről van szó. Azt kellett valahogy megpróbálni érzékeltetni a célnyelvi olvasóval, hogy egy ilyen egyszerű szótagcserével sikerült az értelmiségi, porig megalázott fiatal sorkatonáknak valahogy „visszavágniuk” a szigorú, igazságtalan Csatónak, sikerült nekik ezzel a piciny névváltoztatással demisztifikálni, degradálni, úgymond egy kis „névadási mágiával” sikerült őt kiröghoghetővé tenni, az alakját karnevalizálni, megfosztani őt, legalább szóban, a reális hatalmától. A változtatás tehát azért volt itt elengedhetetlen, mert a veszélyes/veszélytelen disztingválást itt egy nyelvi, egy betűrendi változtatással érik el a kiskatonák, és ez a betűrendi „átpakolás”, ha szó szerint ragaszkodunk hozzá, nem jelent semmit. A fordító nagy öröme és megkönnyebbülésére azonban létezik a szerb nyelvben egy olyan, a *Čato*-tól csak egyetlen betűben eltérő félig szleng kifejezés, a *Ćata* (kissé pejoratív elnevezése a katonai írnoknak, egy olyan kifejezés, amellyel irigységgel elegy lenézéssel néznek a katonaságban azokra az írástudókra, akiknek az írnoki poszt jutott osztályrészül). A „poént” tehát itt másképpen kellett megpróbálni elérni, más módon kellett Csatót „kasztrálni”, így végül az inkriminált rész a következőképpen hangzik: „A Čatoa smo nazvali Ćatom. Više ga se nismo plašili, srozao se u običnog Ćatu. U glupog, nejakog cvikeraša. U bedno, štrebersko piskaralo.”⁴

Ami a katonákat, vagyis a „nyulakat” illeti, a lefordított és le nem fordított nevek aránya körülbelül fele-fele: egyértelmű, hogy Pásztorhoz és Szabóhoz nem lehetett hozzányúlni. Nem találtam viszont megfelelő megoldást az olyan vezetéknevekre, mint Halápi, Gyaraki vagy Surczi. Ráadásul az utóbbiról kiderül, hogy amolyan bece(gúny)-vezetéknévről van szó, hiszen Surczi egyik feladata az, hogy tisztítsa, fényesre súrolja Molnár csizmáját. Ezeket a neveket tehát meghagytam, szerb átiratban. Előfordul azonban, hogy még a leggyakoribb, fordítói szempontból látszólag „veszélytelen” vezetéknevekben rejlik a probléma. Legalábbis, mint azt már láttuk, ha azt a narrátor is úgy akarja. Ki gondolná például, hogy a Szabó vezetéknev bármikor, bárhol problémát jelenthet? Itt például problémát jelent. Méghozzá akkor, amikor egy névsorolvasásnál a kíméletlen szadista Molnár Lajos Szabó vezetéknevét kiáltja el, ám nem találja őt. Akkor az egyik katona meg merészel szólalni és azt mondja neki, hogy „Szabó ott áll”⁵, amit persze Molnár (szándékosan) félreért: úgy tesz, mintha azt hallotta volna, hogy „szabotál”, úgyhogy a fordítónak itt újra az egész kontextust kellett valahogy megváltoztatni, véleményem szerint itt kevesebb sikerrel, mint az előbbi hasonló példánál. Ahhoz, hogy ez megtörténhessen, és összejöhessen a nyelvi meg nem értésen alapuló nézeteltérés, a szerencsétlen közkatona Szabót a szerb szövegben némi (még ha minimális) hatalommal kellett felruházni, ahhoz, hogy valaki kijelenthesse, hogy Szabó az őszi mezőgazdasági munkához embereket választ ki (valahol) és azért nincs ott, hiszen a „Sabo bira (ljude)”⁶ hasonlít legjobban a „sabotira” (szabotál) ígére.

Másfelől viszont egyértelmű volt, hogy Kuczorgó Árpai nem maradhatott úgy. Itt az *Arpika Šćućurko* megoldást választottam. Még az ilyenfajta játékossággal is azonban résen kell lenni, hiszen az egész könyv szintjén működő finom belső összefüggések logikája azt diktálja, hogy valahol, valamelyik történetben még előfordulhat egy hasonló (csúf)név. És valóban, elő is fordul a második történetben (amely az *Izgalmas romok* címet viseli), méghozzá Toporkó Árpai formában. Itt viszont egy elég nagy hibát követtem

⁴ Laslo Marton: *Ubica L. M. Preveo s mađarskog Marko Čudić. Levo krilo*, Beograd, 2014, 48.

⁵ Márton László, i.m., 24.

⁶ Laslo Marton, i.m., 23.

el, amire sajnos csak már a fordítás megjelenése után jöttem rá. Sokszor megtörténik velem ugyanis, hogy írásban összekeverem a zöngés/zöngétlen betűpárosokat. Ebben az esetben is a Toporkót Toporgónak olvastam (meg hát, ugye, „így van értelme”, és ennyi beszélő név után az ember már ott is „értelmet” keres a nevekben, ahonnan az hiányzik), úgyhogy megalkottam az *Arpika Šćućurko* párosát, ikercsillagát, az *Arpika Nemirko*-t. Ráadásul itt szándékosan használtam a vajdasági szerbek körében meghonosodott magyar férfi becenevek (Feri, Laci, Jancsi) további deminutivizálását (Ferika, Lacika, Jančika a szimpla Feri, Laci, Janči helyett), ami azoknak a szerb olvasóknak, akik nem Vajdaságban (főleg a Bácskában) szocializálódtak, tovább fokozza ezeknek az egyébként is jelentéktelen alakoknak a jelentéktelenségét.

Maradjunk még kicsit a neveknél. Néha előfordul, hogy olyan vezetéknevek, amelyek egyébként léteznek a forrásnyelvi kultúrában, olyan kontextusban bukkanak elő, hogy arra készítetik a fordítót, hogy mégis „dolgozzon rajtuk”. Ilyen az első történetben a Bolonyai Sanyi névre hallgató sorkatoná: nagyon ügyes fiatalemberről van szó, aki képes beszerezni mindenféle, az akkori Magyarországon nagyon nehezen található nyugati luxuscikkeket, tárgyakat, élelmiszert stb. Egy olyan emberről van szó tehát, aki rendkívül fontos, hasznos szerepet tölt be, vagy, hogy egy elcsépelet fordulattal éljek, színeket ajándékoz a katonaság sűrű hétköznapijainak. A kaszárnya ravasz Hermészének is lehetne őt nevezni. Őt *Šanjika Bolonjeze*-re szerbesítettem, illetve szerb átíratban úgymond „olaszosítottam”, ami remélhetőleg némi többletjelentéssel bír majd a célnyelvű olvasónál. Talán a magyar olvasónál itt nincs ekkora többletjelentés, de tekintettel arra, hogy máshol már sokszor előfordultak kisebb-nagyobb fordítói kudarcok, a fordítói kompenzáció elvének alkalmazása egyszerűen elengedhetetlen volt.

Ott, ahol egyértelműen gúnynevekről van szó, ráadásul olyanokról, amelyeket az illetők feltételezhetően csak a katonai szolgálat idején hordtak, a szerb nyelvre való fordításuk vagy adaptálásuk egyszerűen követelmény volt. Így lett például Gugolya sorkatonából Čučko, Pirókból Rumenko (sajnos itt a fagyalt neve is „bezavart” egy kicsit), a furcsa nevű Tóásóból lett a szerbül nem túl jól hangzó Jezerokopač, Targoncás pedig Tragačič lett (bár lehetett, mondjuk, Viljuškarević is, ha történetesen pl. villástargoncából lett volna levezetve a neve). Valamivel érdekesebb Vízhányó esete: a narrátor ugyanis részletesen elmagyarázza, hogy a vízhányó az egy valaha létező foglalkozás volt. A halászok ugyanis így nevezték azt az embert, akinek az volt a feladata, hogy a csónakba bekerült vizet folyamatosan abból kidobálja, eltávolítsa. Megkérdeztem néhány idősebb szerb halászbembert, hogy van-e, volt-e vajon a szerbben erre külön kifejezés, de sajnos nem kaptam választ erre. Úgyhogy a végén (megint egy olyan szituáció miatt, amikor a narrátor eljátszadozik Vízhányó becenevével, vagyis szó szerint értelmezi azt) a szerbül is furcsán hangzó Vodobljuv nevet agyaltam ki (még szerencse, hogy fikatív alakról van szó és nem tiltakozhat!). Külön érdekes a Molnár előtt leginkább megalázkodó „simaarcú” Csillag esete, aki éjszakánként Molnár vaságya előtt térdepelve orálisan kielégíti a szakaszvezetőt. Mivel a (kényszerű, megalázáson alapuló) homoszexualitás a katonaságban és a börtönökben nem olyan ritka dolog, nem véletlen, hogy az egyébként állítólagos gyilkosság miatt börtönviselt Molnárt ily módon kielégítő fiút épp Csillagnak hívják, hiszen, bár létező vezetéknevről van szó, a hírhedt szegedi Csillag börtön képzetét is előhívhatja az olvasóban. Itt úgy döntöttem, hogy vezetéknevből keresztnevet csinállok, így lett Csillagból a szerb szövegben Zvezdan. Ezzel a névvel kapcsolatban is előfordulhatnak asszociációk: az újabbkori szerb politika

egyik legsötétebb alakja, Zvezdan Jovanović neve ugorhat be az olvasónak, aki szó szerint meghúzta a ravaszt Zoran Đinđić miniszterelnök meggyilkolásánál. Ilyenkor az a kérdés is felmerülhet, vajon bosszút állhat-e a fordító legalább egy picit valamiért, azzal, hogy egy Zvezdan nevű illetőt ilyen helyzetbe tesz.

A kötet harmadik történetében, amely *A közepes fogorvos* címet viseli, ugyancsak sok érdekes, fordítói szempontból kihívásnak számító névvel és becenévvel találkozunk. Itt csak néhányat említenék meg ezek közül. Az egyik centrális karaktert, aki a fiát egész életében a közepes fogorvosi pályára készítette elő, a középszerűség eme komikus apostolát Rajzoló Györgynek (Rajzoló Gyuri bácsinak) hívják, a fiát, magát a közepes fogorvost pedig Rajzoló Pálnak. Ritka, ám létező vezetéknevről van szó, de a beszédességet valamelyest visszaadandó, úgy éreztem, újra „lépni” kéne valamit. Az –iére végződő vezetéknevek túltengésének elkerülése végett itt egy tipikus vajdasági szerb vezetéknevvégződést alkalmaztam, a –čki-t, így lett a kispolgári középszerűség-apostoljából a szerb szövegben Čika Đurika Crtački, a fiából pedig Pal (Palika) Crtački.

Némileg másféle fordítói eljárást követel meg egy fiktív, jobbanmodva egy potenciális vezetéknev. Amikor ugyanis a harmadik történet egy másik fontos figurája, a zsidó származású Holzhauser Bálint magyar vezetéknevet óhajt választani magának, az egyik lehetséges opció, számára mindenképp a legvonzóbb, az arisztokratikusan csengő Holdvilághy (nemcsak a holdvilág, hanem egy erdélyi falu neve is „bele van komponálva”). Itt a Mesečinski lett a megoldás, mert arisztokratikusan, de ugyanakkor kispolgárisan csengő volta mellett némileg emlékeztet Krleža *Na rubu pameti* (*Az ész határán*) a (gospodin) Domaćinski nevű kifejezetten negatív figurájára is.

És míg a megoldások az egyértelműen humoros élű vagy kifejezetten pejoratív csúfnevekre viszonylag könnyen adódtak – így lett pl. Bóros Pistiből Pištika Kožica, a bizarr Törös Kocsárdból pedig a valamivel egyszerűbb nevű Bocko Nožić – sokkal nehezebb volt bármit is kezdeni az undorító kommunista birokráciát képviselő hivatalnok, Hivatal Ervin névvel. Egy olyan figuráról van itt szó, aki egy fiatal, szüleivel Franciaországban élő magyar lány elé, aki egy magyar fiú iránti szerelméből vissza szeretne jönni Budapestre és itt folytatni egyetemi tanulmányait, mindenféle lehetlennél lehetlenebb adminisztratív akadályokat állít. Szó szerinti fordításban lehetne ez a Hivatal Ervin pl. „Ervin Služba” vagy „Ervin od Službe”. A kínálózó szerbesített változatok közül (Službić, Službović, Službeniković vagy a kicsinyítőképzős Službeničić) egyik sem tűnt igazán jónak. Aztán egyszer csak eszembe villant egy ősrégi barátságos Argentína-Kisjugoszlávia futballmérkőzés az embargó idejéből, 1993-ból (ha jól emlékszem), amelyen argentin színekben pályára lépett egy valószínűleg délszláv származású focista, Fabián Oscar Cancelarich, és ez az elhalványuló emlék hihetelen módon kapóra jött a megoldáskeresésben. Így lett Hivatal Ervinből a fordításban *Ervin Kancelarić*.

Látszólag, de csak látszólag egyszerűbb az utolsó történet egy másik fontos szereplőjének, Varjú Dezsőnek a neve. A tragikus sorsú figurát, akit a narrátor reménytelenül tehetségtelen fényképészként mutat be, és aki végül, amíg holtrészegen eteti a disznókat, belefulladás a moslékos vályogba (mivel a fiatalember depresszióban szenved, bizarr öngyilkossággént is el lehet könyvelni a halálát) Márton László saját bevallása szerint egy létező személyről, az ugyancsak tragikus sorsú egykötetes költőről, Holló Andrásról mintázta, aki valóban öngyilkos lett, egy felüljáróról vetette le magát az autópályára. Ősrégi írói fogással megváltoztatta tehát a könyvben a létező példaképet

foglalkozása, illetve tragikus végzete tekintetében. Mivel Varjú Dezső nevével is egy helyütt eljátszozdik a narrátor, itt kénytelen voltam egy kevésbé effektív, kombinált megoldást alkalmazni, a vezetéknevét lefordította és szerbesítettem, a keresztnévét pedig meghagytam, így lett az illetőből végül Deže Vranić.

Az említett becenevek és beszélő nevek persze csak egy töredéke mindazoknak a problémáknak, amelyekkel Márton László összetett prózájának a fordítója szembesül. Márton nyelvi játékaik ugyanis gyakran a narratív szöveget más dimenzióira is átterjednek. Márton régebbi könyveinek narrátorai gyakran írnak újra, illetve parodizálnak más, ismert és kevésbé ismert szövegeket. Gyakran az ilyen stílusimitációk teljesen váratlan helyeken bukkannak fel, mondjuk olyanokban, amelyekhez az alapszöveggként használt mű egyáltalán nem illik. Ebben a kötetben, konkrétan az első történetben, Molnár Lajos szakaszvezető egyik tirádáját parafrázálja a narrátor úgy, hogy az szinte minden elemében az *Énekek éneké*-re emlékeztet. Azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy az *Énekek éneké* stílusa, illetve hasonlatfűzérei itt egy enyhén szólva esztétikailag és morálisan problematikus személyt (egy falusi prostituáltat) hivatkoznak felmagasztosítani. Ezt bemutatandó, itt valamivel hosszabb idézet következik, majd rögtön azután a szerb változat:

Termete sudár, mint a szögesdrót mögött az őrtorony, vagy mint a börtönparancsnok irodájában álló fikusz. Haja selymes, mint a zacskóragasztáshoz használt selyempapír.

Szeme átlátszó és kerek, mint a zárkaajtón a kémlelőablak. Nevetése ezüstös fényű, mint a vadonatúj kézibilincs. Dereka ruganyos és karcsú, mint a gumibot. Karjai megtartó erejűek, mint két párhuzamos vezetőlánc.

Foga fehér, mint a Csillagbörtön asztalosműhelyében a luxuskivitelű konyhaszekrény. Mellei frissek és gömbölyűek, mint az állampusztai rabgazdaságban a primőr paradicsom!⁷

Stas je njen vitak poput osmatračnice iza bodljikave žice, poput fikusa u kancelariji zatvorskog upravnika. Kosa je njena svilenkasta poput svilene hartije za lepljenje kesu.

Oči su njene prozirne i okrugle poput špijunki na vratima ćelija zatvorskih. Osmeh njen ima srebrnkasti sjaj, poput lisica za ruke, novih novcijatih. Struk je njen gibak i tankovijast, pendreku sličan. Stisak ruku njenih čvršći je od dva robijaška lanca, paralelno postavljena.

Zubi su njeni beli poput kredenaca luksuzne izrade iz stolarske radionice zatvora Zvezda. Dojke su njene jedre i oble poput ranih rajčica sa zatvoreničkih farmi u pustarama mađarskim!⁸

Nem ritka az úgymond „pszeudonépi mondások” (újrakomponált, a megváltozott történelmi kontextushoz illő mondások) használata sem, főleg dialógusokban. Ezeknek a megoldása nem okozott különösebb gondot. Ezek közé lehetne sorolni Molnár egy mondását, vagy inkább fenyegetését, miszerint „Leverlek, mint ruszlik a forradalmat!”, amelyet az „Umlatiću vas ko Ruje revoluciju!” mondattal helyettesítettem.

⁷ Márton László, i.m., 48–49.

⁸ Laslo Marton, i.m., 50.

Valamivel nehezebbnek mutatkoztak viszont azok a szituációk, amikor az elbeszélő lankadhatatlan játszadózó kedvében létező és sokat használt közmondások szó szerinti „értelmével” játszik. Amikor például – számomra indokolatlanul és erőltettem szellemeskedve – a narrátor azt mondja egy szituációban valakire, hogy „ő sem jobb a Deákné vásznál” és elkezd azon morfondírozni, hogy ki az a Deákné és miféle vászonról van szó, akkor a fordítónak nyilván újra lépnie kell, illetve olyan módon kell az egész (egyébként nem túl jelentős) szituációt átalakítani, hogy lehetőleg egy olyan (nő)személy nevét komponálja bele a szövegbe, amely valamilyen szerb mondásban is szerepel. Így lett végül a Deákné vásznából szerbül radio-Mileva (a pletykát megtestesítő asszony). Mivel a kontextus túl hosszú és fárasztó lenne az olvasónak, ide csak az eredeti, illetve a fordítás szövegeire való hivatkozásokat írom be.⁹

A szótagok felcserélésével járó effektussal a narrátor eljátszik a második történetben is. A békés magyarországi család ijesztő 1993-as nyaralása folyamán egyszer csak felkerekedik, otthagyja a nyaralót és a kisebbik gyermek unszolására romos várakat indul el keresni a megszállt területeken. A rosszat sejtető autózás folyamán (még akkor is rosszat sejtető, ha a narrátor, mintegy az olvasót megnyugtatóan, előre bocsátja, hogy a békés családcskával semmi rossz nem fog történni), az egyik gyermek, a már serdülő leány ugyanis egy citromot forgat a kezében, azzal játszik (talán idegességében, félelmében), és azt hajtogatja félhangosan, hogy cit-rom, rom-cit, amely szótagcsere magába foglalja a *rom* szót. Sajnos, jobb megoldás híján, a szerbben itt a klasszikus, már említett *šatrovački* beszédet használtam, és a li-mun, mun-li kombinációval éltem, amiből természetesen elveszett az értékes információ, a *rom* mint az egész történet címbe foglalt fontos vezérszála.

Ami a létező, ám nem túl könnyen fordítható toponimákat illeti, egyetlen egy ilyen fordul elő, mégpedig a harmadik történetben a Hármashatár-hegy. Szerencsére ezt egy idősebb, tapasztaltabb fordító, Vickó Árpád már megoldotta Örkény *Egyperces novelláinak* szerb fordításában, még hozzá a kissé archaikusan-epikusan, ám jól csengő Tromed-planina-val. Márpedig a fordítóknak is, akár a posztmodernista íróknak, úgymond „megengedett” a jelöletlen lopás, és én itt előszeretettel éltem is ezzel a lehetőséggel. Most, itt, e szövegben viszont nyilvánosan is kifejezem a hálámát Vickó kollégának.

Külön probléma – és ezzel le is zárnam a példák listáját – amikor a narrátor egy magyarul kifejezetten jól tudó figura beszédébe csúsztat szándékosan valami szimpatikus nyelvi botlást. Éppen ez történik egy Magyarországon tanuló vietnámi diák, Cang esetében is, aki lenyűgözően beszél magyarul, sőt, Adyt is fejből szavalja, ám, amikor számára felkavaró, megrázó eseményekről beszél, előfordul beszédében néha egy-egy ilyen rokonszenves botlás. Az egész kötet egyik legmegrázóbb, legfelkavaróbb jelenetében Cang saját hűségese kiskutyája tragikus sorsát írja le (a kiskutyát ugyanis vietnámi szokásokhoz híven *elkészítették*, azaz megették). Azt mondja Cang magyarországi barátainak, hogy azon a bizonyos „búcsúesten” a kiskutya, Hoan, úgy fejezte ki szeretetét a gazdája iránt, ahogy az már egy kutyától elvárható: nyalogatta gazdája arcát, és, mint Cang mondja, *vidáman csóválta a farkáját*.¹⁰ Ez magyarul helytelen ugyan, de követi a nyelvi logikát, valamelyest azokra a gyermeki „motivált nyelvi hibákra” emlékeztet, amikor az anyanyelvét beszélni tanuló gyerek már ismeri a

⁹ Márton László, i.m., 153, illetve Laslo Marton, i.m., 161.

¹⁰ Márton László, i.m., 185.

nyelvtan néhány szabályát, ám nem tudja, mikor kell épp az adott szabályt alkalmazni. Itt tehát a szerbben is olyan megoldást kellett találni, amely egy ilyen rosszul alkalmazott nyelvtani szabályra emlékeztet. Úgy döntöttem, hogy itt a szerb kicsinyítőképzők kettősségével játszom el, így lett a helyes *farkocska* (*repić*) helyett a helytelen *repance*. A mondat tehát szerbül így hangzik: „A psić je veselo mahao *repancetom*.”¹¹ A rizikó itt csak abban rejlik, hogy megtörténhet, hogy egy kritikus vagy egy elemző a szövegkörnyezet ismertetése nélkül idéz a műből, ami elég lejárató a fordítóra nézve, egyenesen írástudatlannak állíthatja őt be.

A példák száma persze, mint szinte bármely fordítás esetében, itt is gyorsan megsokszorozódhatna. Itt csak néhány legjellemzőbb példát emeltem ki, de sok probléma ismertetése értelemszerűen elmaradt. Ez azonban még nem a legnagyobb probléma. A legnagyobb probléma ilyen jellegű szövegek fordításánál a nem detektált „aknák”, az észre nem vett problémák, amelyek felett tudatán kívül elsiklott a fordító. Minden nagyra törő műfordítónak persze az egyik fő célja az kéne, hogy legyen, hogy az ilyen, tudatlanságból vagy koncentrációkihagyásból fakadó hibákat a minimálisra csökkentse. Az pedig, hogy ezt mennyire sikerült elérnie, csak a valóban legelmélyültebb, legóvatosabb olvasók fogják tudni megválaszolni. A többiek pedig remélhetőleg megelégednek azzal az illúzióval, hogy az eredeti mű hű mását olvassák.

¹¹ Laslo Marton, i.m., 197.